

TALABALARDA NUTQIY TARKIBIY TUZILMALARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Kiyamova Maxbuba Sultanovna

Turon universiteti Xorijiy tillar kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarda nutqiy tarkibiy tuzilmalarni shakllantirish texnologiyasining nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari keng yoritilgan. Nutqiy faoliyatning asosiy komponentlari, ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar hamda zamonaviy texnologiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, kommunikativ, integrativ, interaktiv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yondashuvlarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: nutqiy kompetensiya, kommunikativ yondashuv, integrativ metod, interaktiv usullar, AKT, til oʻqitish.

Annotation: This article extensively discusses the theoretical foundations and practical mechanisms of forming speech structural components in students. The main components of speech activity, pedagogical approaches that contribute to their development, and modern technologies are analyzed. Additionally, the effectiveness of approaches based on communicative, integrative, interactive, and information and communication technologies is scientifically substantiated.

Keywords: speech competence, communicative approach, integrative method, interactive methods, ICT, language teaching.

Zamonaviy taʼlim tizimida talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv jarayonida til bilish nafaqat bilim olish vositasi, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, kasbiy faoliyati va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanib bormoqda. Shu sababli oliy taʼlim muassasalarida til oʻqitish jarayoni yangicha yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Til oʻrganish jarayoni faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy nutqiy faoliyatni ham oʻz ichiga olishi zarur. Nazariy bilimlar nutqiy faoliyat uchun poydevor vazifasini bajarsada, ularni amaliyotda qoʻllash orqali haqiqiy kommunikativ kompetensiya shakllanadi. Til oʻqitish metodikasi boʻyicha taniqli olim Jeremy Harmer taʼkidlaganidek, “tilni oʻrganish — bu uni faol qoʻllash orqali amalga oshadigan jarayondir”. Ushbu fikr nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda amaliy mashgʻulotlarning ustuvor oʻrin tutishini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, Jack C. Richards fikriga koʻra, zamonaviy til oʻqitish jarayoni kommunikativ ehtiyojlarga asoslanishi lozim, chunki til — bu muloqot vositasidir. Tilni oʻrganishdan asosiy maqsad grammatik jihatdan toʻgʻri gap tuzish emas, balki real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qila olishdir. Demak, nutqiy faoliyatni rivojlantirish taʼlim jarayonining markaziy elementi boʻlishi kerak. Nutqiy tarkibiy tuzilmalar — bu nutq faoliyatini tashkil etuvchi fonetik, leksik, grammatik va kommunikativ komponentlarning oʻzaro uygʻunlashgan tizimidir. Ushbu komponentlar bir-biri bilan uzviy bogʻliq holda faoliyat yuritadi va yagona tizimni tashkil etadi. Masalan, soʻz boyligi yetarli boʻlmagan talaba grammatik jihatdan toʻgʻri gap tuza olsa ham, fikrini erkin ifoda eta olmaydi. Yoki talaffuzdagi xatolar muloqot jarayonida tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Oʻzbek metodist olimi Jalolov Jamol taʼkidlaydi: “Tilni egallash jarayonida nutqiy faoliyatning barcha komponentlari uzviy bogʻliqlikda rivojlanishi zarur”. Bu esa integrativ yondashuvning ilmiy asosini tashkil etadi. Yaʼni nutqiy

kompetensiyani rivojlantirishda alohida-alohida ko'nikmalar emas, balki ularning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqiy tarkibiy tuzilmalarni shakllantirishda asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

1. Kommunikativ yondashuv. Kommunikativ yondashuv til o'qitishning eng samarali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvning asosiy mohiyati talabani real hayotiy vaziyatlarda muloqot qila olishga o'rgatishdan iborat. Bu yondashuvda til o'rganish jarayoni sun'iy emas, balki tabiiy kommunikativ muhitga yaqinlashtiriladi. Dell Hymes kommunikativ kompetensiya tushunchasini kiritib, tilni bilish faqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki uni vaziyatga mos qo'llay olish ekanligini ta'kidlagan. Bu yondashuv tilni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganishni talab qiladi. Shuningdek, Michael Canale va Merrill Swain kommunikativ kompetensiyani bir necha tarkibiy qismlarga ajratib o'rganishni taklif etgan. Ular quyidagi komponentlarni ajratib ko'rsatadi: grammatik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, strategik kompetensiya, diskursiv kompetensiya. Bu yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda real hayotiy vaziyatlar modellashtiriladi. Masalan, do'konda xarid qilish, suhbat qurish, muammo yechish kabi vaziyatlar sun'iy tarzda yaratiladi va talabalar shu vaziyatda muloqotga kirishadi. Natijada ular nafaqat til qoidalarini biladi, balki uni amalda qo'llashni ham o'rganadi. Bundan tashqari, dialog va monolog nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Talabalar o'z fikrini erkin bayon etishga, savollarga tezkor javob qaytarishga o'rganadi. Eng muhimi, bu yondashuvda talaba markaziy o'ringa qo'yiladi.

2. Integrativ yondashuv. Integrativ yondashuv nutqiy faoliyatning barcha turlarini birgalikda rivojlantirishni nazarda tutadi. Ya'ni tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalari alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda shakllantiriladi. Lev Vygotsky ta'lim jarayonida ijtimoiy muhit va o'zaro ta'sir muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Uning fikriga ko'ra, inson bilimni yakka holda emas, balki boshqalar bilan hamkorlikda egallaydi. Bu esa integrativ yondashuvning psixologik asosini tashkil etadi. Jerome Bruner esa bilimlarni bosqichma-bosqich va tizimli ravishda egallash zarurligini qayd etadi. Uning nazariyasiga ko'ra, yangi bilimlar avvalgi bilimlar asosida shakllanadi va kengayadi. Integrativ yondashuvning asosiy afzalliklari: bilimlar yaxlit tizim sifatida shakllanadi; nutqiy ko'nikmalar bir-birini to'ldiradi; o'rganilgan material uzoq muddat xotirada saqlanadi; talabaning tafakkuri kompleks rivojlanadi. Masalan, matnni o'qish orqali yangi so'zlar o'rganiladi, keyin ular asosida suhbat tashkil etiladi, so'ng yozma topshiriq bajariladi. Bu esa bilimlarni mustahkamlaydi.

3. Interaktiv yondashuv. Interaktiv yondashuv talabalarni faol o'quv jarayoniga jalb etishga qaratilgan. Bu yondashuvda o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik muhitini yaratish muhim hisoblanadi. John Dewey ta'lim jarayonida “learning by doing” — ya'ni amaliy faoliyat orqali o'rganish g'oyasini ilgari surgan. Bu yondashuvga ko'ra, talaba faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishi kerak. David Kolb tajribaviy o'rganish nazariyasida bilim amaliy faoliyat orqali mustahkamlanishini asoslab beradi. Uning modeliga ko'ra, o'rganish quyidagi bosqichlarda amalga oshadi: tajriba orttirish, tahlil qilish, umumlashtirish, amalda qo'llash. Interaktiv metodlar: aqliy hujum, munozara, rolli o'yinlar, “case study” talabalarning nutqiy faolligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu metodlar talabalarni mustaqil fikrlashga, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga o'rgatadi.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT). Zamonaviy ta'limda AKT vositalari nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Texnologiyalar yordamida o'quv jarayoni yanada qiziqarli, samarali va interaktiv bo'ladi. Richard E. Mayer multimedia orqali o'qitish o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishga yordam berishini ilmiy asoslab bergan. Uning nazariyasiga ko'ra, inson axborotni vizual va

eshitish kanallari orqali birgalikda qabul qilganda, o'rganish samaradorligi oshadi. Marc Prensky esa zamonaviy talabalarni “raqamli avlod” deb atab, ularning texnologiyalarga moslashganligini ta'kidlaydi. Shu sababli ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish zarur hisoblanadi. AKTning asosiy afzalliklari: ta'lim jarayonini individuallashtiradi; motivatsiyani oshiradi; mustaqil o'rganish imkonini beradi; real kommunikativ muhit yaratadi. Masalan, onlayn platformalar, video darslar, mobil ilovalar orqali talabalar mustaqil ravishda nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, talabalarda nutqiy tarkibiy tuzilmalarni shakllantirish samarali pedagogik yondashuvlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Kommunikativ, integrativ, interaktiv va AKTga asoslangan yondashuvlarning uyg'unligi talabalarining nutqiy kompetensiyasini yuqori darajada rivojlantiradi. Shuningdek, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish, talaba faolligini oshirish, zamonaviy metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Natijada, talabalar erkin fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qiladigan va samarali muloqot qila oladigan shaxs sifatida shakllanadi. Talabalarda chet tilida nutqiy tarkibiy tuzilmalarni shakllantirish texnologiyasi — bu lingvistik bilimlar (leksika, grammatika) va nutqiy ko'nikmalarni (so'zlashuv, eshitish) real muloqotga tayyorlash uchun tizimli ravishda birlashtiruvchi pedagogik jarayondir. Ushbu texnologiyaning asosi **kommunikativ kompetensiyani** shakllantirishga qaratilgan bo'lib, talabaning kundalik va kasbiy vaziyatlarda fikrini erkin bayon qila olishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
2. Xodjayev B. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2021.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Istiqlol, 2020.
4. Harmer J. How to Teach English. – Pearson, 2018.
5. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge, 2019.
6. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.
7. Bruner J. The Process of Education. – Harvard University Press, 1960.
8. Kolb D. Experiential Learning. – Prentice Hall, 1984.
9. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge, 2009
10. Xalilovna, S. N. (2025). INGLIZ VA O'ZBEK MADANIYATLARIDA MEHMONDO 'STLIK PAREMIYALARNING QO'LLANISHI. SHOKH LIBRARY.
11. Khalilovna, S. N. (2026). THE PEDAGOGICAL VALUE OF PROVERBS IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE. *Ustozlar uchun*, 88(2), 255-258.